

Geréb László

MÉG EGYSZER THURÓCZI JÁNOS MAGYAR KRÓNIKÁJÁRÓL

Thuróczi János Magyar Krónikája a Monumenta Hungarica sorozat első köteteként jelent meg 1957-ben. E sorozatnak egyik fő célja, hogy a hazai latin irodalom javát eljuttassa a magyar olvasóközönséghez, a diáksághoz; a nemzeti műveltség közkincsévé tegye azokat a műveket, amelyek irodalmunk szerves részei, de melyeket még soha le nem fordítottak, vagy régebbi fordításuk hozzáférhetetlen, elavult, nem irodalmi. Közérdekű, nehéz vállalkozás ez: a bírálótól nemcsak tudományos komolyságot, de *ügyszeretetet is kíván*. Gerézdi Rabán az Irodalomtörténeti Közlemények 1959. 1. számában bírálta meg Thuróczi János Magyar Krónikájának általam készített fordítását. E fölényes hangú, személyeskedő bírálat véleményem szerint nem felel meg a fenti követelményeknek — még kevésbé a tényeknek. Ezért válaszolnom kell rá.

A fordítás egészével szemben a bíráló *általános jellegű* megállapításokat tesz és ezeket tíz-tizenkét idézetszerű kifogással próbálja bizonyítani.

„Szakkifejezéseket, terminusokat nem ismer fel és hibásan ad vissza — mondja Gerézdi. — Így pl. a „*divi Hungariae reges*” régi középkori terminust (-a szentkirályok, vagyis I. István, Imre és László) Geréb „a régi isteni magyar királyok”, illetve „isten királyaink”-kal fordítja.” — Gerézdi nek először is tudnia kellene, hogy *Imre nem volt király*. Továbbá, hogy a középkori latinságba a *divus* szó az antik, pogány latinságból öröklődött és ha alkalmazzuk is a „szent” értelmében, királyokra vonatkozóan méltán fordítható *isteni* szóval, mert a római császárok *divus* jelzőjét vitték át a középkori királyokra, királyi méltóságukra. A jelen esetben a kifejezés a „protonotarius” szerző hivatali gyakorlatából és közvetlenül formulárékból ered, ezekben igen gyakori, kivált az élő uralkodó elhalt, „istenült”, „mennyebejutott” őseire, elődeire vonatkoztatva. Kovachichnál, az Anjou-kori *ars notaria*-ban, kirívó példaképp olvashatjuk I. Lajos őseiről: *divi Hungariae reges et progenitores*. Lehetne ezt a jelzőt ugyan „szent”-tel is fordítani, de akkor nem adjuk vissza a szó eredeti, mindenkor, kivált a 15. században, humanista ízét, ezenfelül megtévesztő is — miképpen megtévesztette Gerézdit, aki csupán Istvánra, *Imrère*, Lászlóra: az egyház által kanonizált szentekre vonatkoztatta.

„Oppidumot szinte kivétel nélkül *város*-sal adja vissza, pedig *mezővárost* jelent.” De a bíráló nyomban megbuktatja önmagát, amikor egy másik kifogása során Thuróczit idézi: *Oppidum Ternaviae, turribus altis, muro coctili junctis cinctum*. — A *kialakult* jogi műnyelvben oppidum valóban *mezővárosra* használatos; a humanista, az antik irodalommal ismerős 15. századi ember számára azonban ez a szó elsősorban azt jelenti, amit *Gaffiot* latin-francia értelmező szótára ad: *place forte* — megerősített, fallal körülvett hely. Gerézdi szerint Nagyszombatot *mezővárosnak* kellett volna fordítanom: a fallal, tornyokkal körülvett, IV. Béla óta szabad királyi várost! Az ítélmester Thuróczi bizonyára tudta, hogy Nagyszombat: *civitas* — de irodalmi szövegben az ősi szót használta Livius szerinti értelmében.

Ezzel szemben valóban egy szó elnézése (nem „összefundálása”!) történt a *castra stativa* fordításánál, ami *állandó* táborot jelent, amilyent a rómaiak eredetileg *télen* vertek. Szövegünk megfelelő helyén valóban téli hadjárat folyamán téli táborról van szó, s ha a fordításba hiba is csúszott — *állandó* helyett *azonnali* táborverést mondva — szerencsére az olvasó téves képzetet nem kap, hiszen értelem szerint úgyis téli táborról van szó. — Nagyszombatnak valójában kőfalai voltak, de *kőfalat* fordítani tényleg hiba volt, amikor Thuróczi *téglafalat* ír.

„A „zászlók összecsaptak” hadseregek helyett” — kifogásolja a bíráló. A „zászló” azonban nem csak a lobogót, hanem az egy zászló alatt harcoló csapatot is jelenti. Ily értelemben került át az itáliai latinságból a *banderium* szó hazánkba. A „zászlók”, zászlóaljak összesen alkothatnak hadsereget, de egy-egy zászló (*banderium*) nem hadsereg. A „zászlók

összecsaptak" szó szerinti fordítás ugyan, de értelem szerinti is, mert érzékelteti a középkori harcászatot.

Ugyancsak legalábbis fölösleges volt a bírálónak azt erősíteni, hogy a törököt „a kard élével üldözték”, míg fordításom szerint *kard élére hányták*. A magyarban utóbbi fordulat vált szokott kifejezéssé a *Vulgata ore gladii* szavai nyomán, amely mindenképpen öldöklést jelent. — A bíráló szerint ez is az „értelmileg fontos árnyalatok” elhanyagolásához tartozik, akár a következők: *A főurak nem is tanakodtak az ország biztonságáról* — ami Gerézdi szerint így hangzanék helyesen: „Nem is az ország megvédéséről tanácskoztak”. Vagy: *Miért féltek a feljvalkodont ellenség sokasagától?* Gerézdinél: „Mit (!) féltek a sokasága (számbeli fölénye) miatt elbizakodott ellenségétől?”

Gerézdivel szemben meg kell védelmezni a *vocibus altis* szavaknak „magas hangon” kifejezéssel való visszaadását. Szó szerinti fordítás, de árnyalatában adja vissza a speciális értelmet. A bírálónak tudnia kellene, hogy a legrégebb, a 16. századi magyar nyelv a csatakiáltást *sivalkodás*-nak nevezi (pl. nekisivalkodának) — ez pedig magas hangot érzékeltető kifejezés. — Nem magyarázza meg, miért csúfolódik a „hullnak a hullak” kifejezésen, amely a szövegből mintegy magától adódik a fordítás megfelelő helyén; a kifejezés ugyanilyen értelmű helyen *Arany Jánostól* közismert.

„A már kissé bonyolultabb latin mondatok útvesztőjében könnyen eltéved” — jelenti ki a bíráló. Ilyen útvesztőben valóban könnyű eltévedni, kivált, ha alighanem az eredeti szöveg is hibás. De nem csak engem fenyeget az eltévedés veszedelme. Gerézdi ugyanis a következő mondatot kifogásolja: *Primaque novi subsequentis die anni dominicae scilicet circum-cisionis celebri in festo, Domini autem MCCCCXXVIII. anno, eadem, qua primi reges Hungariae . . . extitit coronatus.* — Fordításunkban: A következő esztendő első vasárnapján, az Úr körülmetélésének ünnepén, az 1438. esztendőben, az első magyar királyok módjára megkoronázták. — Gerézdi szerint: „És a rákövetkező újesztendő első napján, vagyis a körülmetélkedés vasárnapjának jeles ünnepén, az Úrnak pedig 1438-ik esztendejében, ugyanazon a napon, melyen Magyarország első királyait (szokták) . . . (Albertet) királlyá koronázták.” — Gerézdi zárójelbe tett szóval magyarázkodik, ugyancsak *betoldja* zárójel nélkül „ugyanazon a napon”, ahol a latinban csak *eadem* (ugyanaz—ugyanúgy) olvasható. — Mire alapozza a bíráló azt a biztos tudomását, hogy Magyarország első királyait az év első vasárnapján koronázták királlyá? I. Istvánt az újesztendővel akkor egybeeső karácsony napján koronázták. Szent István augusztus 15-én halt meg, a zavaros viszonyok közt valószínűtlen, hogy Péter koronázásával a következő évig vártak volna. Ugyancsak nem ismerjük Sámuel és Endre koronázásának időpontját sem, akik hasonlóképpen zavaros viszonyok közt kerültek trónra. I. Gézánál feltehető, hogy *április után* került sor megkoronázására, I. Bélánál Müggelni Henrik szerint 1060. december 6-án. A következő dátumszerű adatunk II. Gézáról szól, akit november 22-én koronázták meg. A kifogásolt szövegrész tehát csak úgy fordítható, értelmezhető, ahogyan tettük.

Bár Gerézdi szövegezése jobb, szórszálhasogatás annyira kipécézni a fordítás e mondatát: A királyné, özvegyek szokása szerint, töprengett a maga és az ország dolgai felől és szomorúan töltötte életét. — Az írásjelek mutatják, hogy „özvegyek szokása szerint” közbetett mellékmondat, a szöveg olvasásánál fordító és mások is kizárólag a töprengő királynéra gondolnak, s nem a Gerézdi által fölfedezett groteszk értelemre. — És most térjünk rá a Gerézdi által felsorolt valóságos hibák két legnagyobbikára. *Lege igitur et discerne; exalta, deprime, et qui hominem ignarum, insueta angariare praesumsisti sarcina, ipse, vel laudis vel vituperii quidquid referre videbor, particeps esto.* — Fordításom: Olvasd hát és lásd; dicsérsj, becsmérelj — tudatlan emberre te raktad a szokatlan robot terhét, te ítéld meg, magasztalást vagy korholást érdemlek-e. — Gerézdi szerint: „E mondat pontos fordítása *valahogy* (!) így hangzanék; Olvasd el tehát és mondj bírálatot, dicsérsd vagy marasztald el, és mivel (engem) tapasztalatlan embert te sarkaltál ily szokatlan teher elvállalására, te magad is vedd ki részedet mindama dicséretből, illetve gáncsból, ami esetleg reám fog háramlani.” Eltekintve e lapos, szószaporító, betoldós, értelmileg alig felfogható szövegezésről, Gerézdi fordítása a mondat végén levő tévedést helyreigazítja. Fordításomban csakugyan hiba van. Milyen súlyi, ítéld meg az olvasó. Az ajánlólevelek természete szerint semmitmondó udvariassági fordulatról van szó, — nem érdemleges szöveg eltorzítása ez, amely lényeges dologban félrevezetné az olvasót. — A másik: *De nostris, quibus quondam eramus sublimati honoribus nos alienos jacere satagit regina.* — Mindkét fordítás *lényegében* ugyanazt mondja, de Gerézdi fordítása a helyes. Mégisncsen egészen igaz. Az „alienos facere” kifejezésnél nem „meg nem értés”-ről van szó, hanem a szöveg értelmének kibontásáról, ami nem különös vétek oly fordításnál, amely nem egyetemi szeminárium használatra készült. A vitatott kifejezés nem jelenti egyszerűen azt, hogy a királyné egyes urakat *megfosztott* tisztségüktől — benne van az *alienare* szó értelme is, ami a jogi nyelvben elidegenítést, a tulajdonjognak másra átruházását jelenti. Az *alienus*

etimonja lehetővé teszi a vitatott kifejezés bővített fordítását, azaz utalást az elvett tisztségekre másokra ruházására, ami valóban együttjárt azzal.

Gerézdi bírálatának súlypontját abban látjuk és fenti apróságait is ez motiválja, hogy a fordítás nyelve, stílusa ellen van kifogása. Nem kér „a fordító „írói” egyéniségéből, sajátos stílusából és különbségeiből”. Egyetértünk vele abban, hogy a fordításnak fontos feladata a szerző stílusának, nyelvi ízeinek átmentése. Éppen ezért ha műfordítói irodalmunk igen jogosan használ archaizáló nyelvet Boccaccio Decameronjának, Rabelais Gargantuájának és más régi klasszikus művek fordításánál, kézenfekvő, hogy a magyar Thuróczi ízeinek érzékeltesére a 16. századi, a legrégebb magyar irodalmi nyelv szavaihoz, fordulataihoz, kifejezéseikhez menekedhetünk. A latin mondatszerkezetet pedig, kivált a középkor interpunctióit nem ismerő, igen hosszúra nyúló periódusait a pontos és világosan tagolt értelem visszaadása érdekében a fordítónak mesterségbeli kötelessége felbontani — ez mindenképpen megengedhető.

A jegyzeteket bírálva Gerézdi a Mátyás királlyá választásáról szóló dalról kijelenti, hogy a mai tudomány álláspontja szerint ezt Benczédi Székely István költötte és azt most egy 19. századi elavult elmélet alapján be akarom csempészni a 15. század érdemes verses emlékei közé. *Talán Gerézdi Rabán még ama 19. századi elavult pozitivistá feljogással tart, mely szerint minden irodalmi, népköltészeti emlék egyidős a feljegyzésével, illetve a ránk maradt szöveg-
gel?* Persze nem állapíthatjuk meg, hogy Benczédi milyen írásból vette a dalt, mert őelötte magyar nyelvű történelmi művet nem írtak, vagy élószóából jegyezte-e fel, ami a valószínű, de mindenképpen első forrásból közölte. A vers szövegének hitelességét korábbi feljegyzéssel igazolni nem lehet, de pusztá spekulációval és vajmi labilis hyperkritikával megtagadni sem. E kérdésben nem a merőben mechanikusan dolgozó irodalomtörténeti pozitívizmus illetékes.

Gerézdi Rabán kritikájának magabiztosságát minden bizonnyal alátámasztja saját fordítói tevékenységének kifogástalansága is. Pedig a fordítás nehéz dolog s erről meggyőződhetünk abból az *egy oldalnyi* szövegből is, amelyet Gerézdi fordított Thuróczi Krónikájából az egyetemi „Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból” I. része számára a 96—97. oldalon. „A harminckét vitéz lefejezéséről” szóló fejezetben Thuróczi és Gerézdi közt az alábbiakban van különbség: *Reginarum gubernamen* — a királynék uralkodása Gerézdinél így hangzik: „a királynak kormányzósága”. *Opprobrii non modicum* — ami nem kis pirotságot, megszégyenítést jelent, nála: „nem kis bosszúságot”. „Karum nevű mezőváros” — Haram-ot jelenti. *Dum ducebantur* — míg kísérték őket; nála így hangzik: „toloncolás közben”! 15. századi szövegben valóban fűlsértő egy ilyen nyelvújítási szó 19. századi közigazgatási aktusra. Mintha a harminckét nemest a Zsigmond-korabeli rendőrség mint a közbiztonságra veszélyes csavargó elemeket közigazgatási úton távolította volna el a Délvidékről... *Puer*, akiről már tudjuk, hogy *spatiarius*; kardhordó szolga, fegyvernök volt. Gerézdinél: „apród”. (Helyesen: fiú, ifjú, legény.) — *Sanguinem animasque hi miutes judere* — vagyis: ezek a vitézek vérüket és lelküket kiadták; Gerézdi szövegében: „miután a vitézek vére kifolyt, lelküket kilehelték”. Gerézdi kénye-kedve szerint kiegészíti, toldozza a szöveget. — Végezetül egy olyan szépfíthetetlen félrefordítás, ami éppen Gerézdi Rabánnál érthetetlen: *Capellae Nostrí Viatici in suburbio dictae civitatis* — ami Buda külvárosában Uti Eledelünk kápolnáját jelenti, mely más helyen Krisztus Teste kápolnája néven szerepel s helyét és nevének magyarázatát Bonfininél találjuk (innen látták el szentséggel a halálraítélteket és ide temették őket). Gerézdi, nem értette meg, mi az „Nostrí Viatici” és fordításában ezt találjuk: „A mi vandoraink¹ az említett város elővárosában levő kápolna...”

Mellőzünk három kisebb hibát, kihagyást és így is Gerézdi Rabán egy oldalnyi Thuróczi fordításában hét eltérést mutattunk ki, ezek között egy súlyos tárgyi hibát. Gerézdinek egy egész kötet állott rendelkezésére a bírálatához, és abban talált tíz-tizenkét kifogásolnivalót a fent részletezett kétes sikerrel. Mindezek alapján úgy gondolom, helyes lett volna, ha a bíráló több szerénységet és a munka nehézsége iránt több tiszteletet tanúsít.